

ТРИБИНА БИБЛИОТЕКЕ САНУ

ГОДИНА IV

БРОЈ 4

SERBIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS

THE SASA LIBRARY FORUM

YEAR IV
VOLUME 4

Accepted on December 22th 2015, at the 9th meeting of the SASA Department of Languages and Literature, following the reviews of academician *Nada Milošević Đorđević* and academician *Predrag Piper*

Editor-in-chief
academician
MIRO VUKSANOVIĆ

BELGRADE
2016

ТРИБИНА БИБЛИОТЕКЕ САНУ

ГОДИНА IV

БРОЈ 4

Примљено на IX скупу Одељења језика и књижевности,
22. децембра 2015. године, на основу рецензија академика
Наде Милошевић Ђорђевић и академика *Преграја Пићера*

Уредник

академик

МИРО ВУКСАНОВИЋ

БЕОГРАД

2016

Издаје
Српска академија наука и уметности

Технички уредник
Мира Зебић

Тираж 450 примерака

Припрема
НМ либрис, Београд

Штампа
Planeta print, Београд

© Српска академија наука и уметности, 2016

Трибина Библиотеке САНУ основана је да приказује јавности нове књиге чланова САНУ, нова издања САНУ и њених института, из свих области наука и уметности. Први уредник Трибине био је академик Никша Стипчевић, управник Библиотеке САНУ од 1991. до 2011. године. Од октобра 2011. године уредник Трибине је академик Миро Вуксановић, управник Библиотеке САНУ.

Годишњак *Трибина Библиотеке САНУ* покренут је 2013. године. У првом броју донет је целовит преглед приказаних књига у Салону САНУ од 1991. до јуна 2011. године, а потом, у хронолошком низу, текстови казани на Трибини од новембра 2011. до краја 2012. године. У другом броју штампани су текстови са Трибине из 2013. године. У трећем броју објављени су текстови са Трибине из 2014. године.

Прилози се објављују без измена, а нема текстова оних говорника који свој рад нису доставили. Дати су наслови где их није било на саопштењима.

ТРИБИНА БИБЛИОТЕКЕ САНУ
20. I 2015 – 22. XII 2015.

Уредник
академик Миро Вуксановић

Стручни сарадник
Стасја Церовић

САДРЖАЈ

<i>Драме. 1–5 / Душан Ковачевић</i>	11
<i>Речник њојмова ликовних умејносїи и архїијекїуре. Том 1, А–Ђ</i>	25
<i>Како наїисаїи и објавїиї научно дело / Зоран В. Поїовић</i>	35
<i>Зборник рагова Визанїолошкої инсїиїуїа. Књ. 50, 1–2. Mélanges Ljubomir Maksimović / уредници Бојана Крсмановић, Срђан Пириваїрић</i>	53
<i>Србија и Венеција : (VI–XVI век) / Момчило Сїремић</i>	61
<i>Зборник рагова и сажешака / 4. Конїрес Угружења за айеросклерозу Србије са инїтернационалним учешћем, Београд, 20–23. новембар 2014. ; [уредници Владимир Кањух, Небојша М. Лалић]</i>	73
<i>Срїски језик на Косову и Меїохији данас : (социолинївисїички и линївокулїуролошки асїекїи) / Миїра Рељић</i>	81
<i>Зборник Инсїиїуїа за срїски језик САНУ. [Књ.] 2, Срїски језик и акїуелна їиїања језичке їолиїишке / їлавни уредник Среїо Танасић</i>	81
<i>Пеїар С. Јовановић : исїраживач у їеоїрафији – їреїалац у друшїву</i>	103
<i>Генейїчки модификовани орїанизми : чињенице и изазови : зборник рагова са научної скуїа одржаной 22–23. окїјобра 2013. їодине / уредник Марко Анђелковић</i>	111

<i>Дан Библиоџеке САНУ ѿосвећен научнику, државнику и ѿредседнику Српске краљевске академије Сѿојану Новаковићу (1842–1915–2015).....</i>	123
<i>Italy's Balkan Strategies (19th–20th Century) / edited by Vojislav G. Pavlović ; editor in chief Dušan T. Bataković</i>	141
<i>Црквена ѿолиѿиѿа Визанѿије од краја иконоборсѿива до смртѿи цара Василија I / Предраѿ Комаѿина ; уредник Љубомир Максимовић</i>	141
<i>Тоѿонимија Бањске хрисовуље : ка осмишљењу сѿтаросрпскоѿ ѿѿономасѿичкоѿ речника и бољем ѿзнавању ѿѿишесловенских именовсловних образаца / Александар Лома.....</i>	153
<i>MIKLOSICHIANA bicentennialia : зборник у часѿи двестѿоѿе ѿодшњице рођења Франца Миклошиѿа / уредници Јасмина Грковић-Мејмор, Александар Лома.....</i>	153
<i>Моѿуће сѿраѿијеѿије развоја Србије / уредник Часлав Оѿић</i>	169
<i>Речник српскохрваѿскоѿ књижевноѿ и народноѿ језика. Књ. 19, Оѿаѿи – ѿеѿѿоласник / [ѿредседник Уређивачкоѿ одбора Сѿиана Рисѿић ; уредници Даринка Горѿиан Премк ... и др.]</i>	181
<i>Срби и Први свеѿски раѿи 1914–1918 : зборник рагова са међународноѿ научноѿ скуѿа одржанѿ 13–15. јуна 2014. / уредник Драѿољуб Р. Живојиновић.....</i>	193
<i>Законик цара Сѿефана Душана. Књ. 4, ѿом 1–2 / уредници Косѿа Чавошки, Ђорђе Бубало</i>	205
<i>Докуменѿи о сѿољној ѿолиѿиѿи Краљевине Србије 1903–1914. Књ. 1–7, св. 1–42 / уредници Ваза Чубриловић, Рагован Самарѿић, Василије Ђ. Кресѿић</i>	221
<i>Између завичаја и ѿуђине : сусреѿи различѿиѿих кулѿура у српској књижевностѿи / Свеѿозар Кољевѿић. – Нови Саг : Академска књиѿа : Оѿранак САНУ у Новом Сагу, 2015</i>	237
<i>Сѿѿо десетѿ ѿодина Српскоѿ дијалекѿѿолошкоѿ зборника</i>	245

<i>Др Аћим Медовић : (1815–1893) : живої и дело : зборник радова с научної скуїа поводом 200 година од рођења / уређивачки одбор Радоје Чоловић, Владимир Кањух, Брана Димитријевић, Снежана Вељковић, Јелена Јовановић Симић</i>	261
<i>Ваїикан и Први свеїски рай : 1914–1918. Књ. 1–3 / Драїољуб Р. Живојиновић</i>	277
<i>Линївистїичка славистїика : студије и чланци / Предраї Пиїер</i>	289
<i>Срїски у крућу словенских језика : драматїичка и лексичка поређења / Предраї Пиїер</i>	289
<i>Именик аутора, уредника и говорника</i>	303

Топонимија Бањске хрисовуље : ка осмишљењу старосрпског топономастичког речника и бољем познавању општесловенских именованих образаца / Александар Лома. – Београд : САНУ, Одељење језика и књижевности, 2013

и

MIKLOSICHIANA bicentennialia : зборник у част двестоте годишњице рођења Франца Миклошича / уредници Јасмина Грковић-Мејџор, Александар Лома. – Београд : САНУ, Одељење језика и књижевности, 2013

Говорили: др Јасна Влајић-Поповић
дописни члан Јасмина Грковић-Мејџор
академик Александар Лома

У Београду, уторак 9. јун 2015. у 13 часова

БАЊСКА ПОВЕЉА И МИКЛОШИЧ

Почетком четрнаестог века, ктитор Грачанице, Богородице Љевишке и других светих храмова, краљ Милутин, у три године је подигао метохијски манастир Бањска, близу Звечана и Митровице. Оставио је тестаментарну поруку да ту буде сахрањен. Саставио је даровну хрисовуљу која се назива Бањска или Светостефанска. Оверена је златним печатом. Настала је као свитак, а сачувана као књига. Тамо је краљ Милутин детаљно набројио шта све поклања својој задужбини, уз остала добра и седамдесет пет села, с називима на њиховим границама. Све такве и друге топониме узбучио је наш водећи етимолог академик Александар Лома. Сабрао је шест стотина педесет једно име ондашњих места. Испитао је именима порекло. Испричао је њихову сажету

историју. Указао где се још такви називи места налазе. Обавио институтски посао. Дознали смо како су српске земље биле премрежене именима на почетку четрнаестог века. Такво сведочанство у садашњим историјским приликама има посебан значај.

Академик Александар Лома и дописни члан Јасмина Грковић-Мејдор уредили су зборник, обиман, обухватан, с међународним учешћем, вишејезичан, у част Франца Миклошича, зачетника славистичке науке, Копитаревог наследника, Вуковог сарадника, потписника Бечког договора о језику 1850, члана Српске краљевске академије. Латински назив зборника, *Miklosichiana bicentennialia*, није само име Миклошичеве двестагодишњице већ и знак Миклошичеве толеранције према јужнословенском културном, језичком и научном разноврсју.

О топонимији Бањске хрисовуље и о Словенцу који је задужио Србе, о зборнику с његовим именом, говориће академик Александар Лома, данас у двострукој улози, дописни члан Јасмина Грковић-Мејдор и др Јасна Влајић-Поповић.

(Реч уредника Трибине)

М. В.

ЈАСНА ВЛАЈИЋ-ПОПОВИЋ

КАПИТАЛНО ДЕЛО СРПСКЕ, СТАРОСРПСКЕ И СЛОВЕНСКЕ ОНОМАСТИКЕ

Када је српски краљ Стефан Урош II Милутин 1313. године оснивао манастир Бањска на истоименој речици подно Рогозне код Звечана, и у њему своју гробну цркву посвећену св. Стефану, обдарио га је многим поседима: преко 80 села и катуна. А манастирска имања, не случајно него плански, није груписао у близини већ их је распоредио на разне стране краљевства му (стр. 295–296), у широком распону од Саве до јужног Приморја и Скадарског језера, од Пештери до извора Лима, од Лаба до источне Херцеговине (стр. 16).

Све је то подрбно пописано у оснивачкој повељи са златним печатом, хрисовуљи, званој и по цркви, Светостефанска, и по самом манастиру, Бањска. (Ово друго име је, будући дистинктивније, усвојено и у овој књизи). Та је хрисовуља сачувана до данас и сматра се једном од три – са језичке тачке гледишта – највредније старосрпске владарске повеље (поред Дечанске хрисовуље и Призренске или Светоарханђелске хрисовуље цара Душана).

Када је краљ Милутин својој задужбини поклањао бројна имања сигурно ни слутио није да ће његова владарска издашност једнога дана бити

тако драгоцена за српску науку о језику, нарочито за њену грану ономастику – односно подграну, топономастику. Тачно 700 година након почетка изградње манастира Бањска, у Београду 2013. године, САНУ је издала књигу из пера проф. Александра Ломе посвећену свим топонимима – дакле, именима места – поменутих у његовој оснивачкој повељи, Бањској хрисовуљи.

Сам велелепно осликани манастир страдао је још у XV веку, те је под Турцима харан и рушен, да би тек недавно, 2004. године, био обновљен. Његова оснивачка повеља имала је среће да доспе у безбедност турског царског архива, где су је открили аустријски чиновници (стр. 300). Тако је угледала светлост дана, прво 1890. у препису Љубе Ковачевића, а затим и 2011. у изврском фототипском издању проф. Ђорђа Трифуновића, за које је Александар Лома приложио чланак о топонимији Бањске хрисовуље, из којег се – накнадним успостављањем речника и још свеобухватнијим промишљањем у њој садржаног топономастичког материјала, а на основу вишедеценијског искуства ауторовог – изродила књига која је данас пред нама.

Веома је тешко довољно јасно предочити све аспекте изузетности ове књиге. С једне стране они леже у самом њеном предмету, у богатом и разноврсном корпусу грађе коју доноси Бањска хрисовуља, те у географској разуђености њених топонима – и то у „пределима језгрених српских земаља преднемањихког доба“ (стр. 15–16), а нарочито у чињеници да је тај документ писан језиком који је у малој, али критичној мери архаичнији, ближи прасловенском него онај старосрпски језик на коме су, још увек у XIV веку, написане друге значајне повеље и остали споменици старосрпске писмености. И сам аутор, поред поменутих квалитета самог корпуса, управо фактор верности и прецизности предаје топонима и антропонима у Бањској хрисовуљи истиче као елемент нарочите вредности ове повеље за лингвистичка истраживања.

Сви остали аспекти изузетности ове књиге леже у начину на који је топономастички садржај Бањске хрисовуље приказан и проучен: онако како то досад нико није урадио ни са овом хрисовуљом (којом су се, у ограниченој мери, већ бавили неки истраживачи) нити са неком другом.

Кратак наслов, *Топонимија Бањске хрисовуље*, као каква капа или врх леденог брега смештеног на 386 страница, описује само садржину ове књиге, али о њеној суштини говоре тек два подналова: *ка осмишљењу сѣтаросрѣској ѿѿономасѣичкој речника и ка бољем ѿознавању ѿѿѣсловенских именовловних образаца*. Како их аутор дефинише, именовловни обрасци су „оне топонимске и антропонимске структуре које се виšekратно реализују на једној језичкој територији у истом или варирајућем лику; [та] варијантност може бити фонетска, морфолошка и лексичка. Однос међу појединим реализацијама иде од потпуне подударности, преко закономерног гласовног разилажења и морфолошко-творбених варијација до различитих лексичких попуна обрасца“ (стр. 12).

Циљевима наведеним у поднасловима води овде изложени прототип речника састављен на основу свих топонима и топографских термина из Бањске хрисовуље, али не само кроз његових 650 узбучених одредница (тачније, има их 651) које заузимају централно, друго поглавље (на преко 200 страница), већ пре свега кроз исцрпни попис творбених типова реализованих тим инвентаром топонима, што чини кључно, треће поглавље (на скоро 30 страница, са 36 основних типова и око стотину подтипова). Оно представља највећи, суштински, капитални и јединствени допринос ове студије српској, старосрпској и словенској ономастици, а притом има и највећу могућу релевантност за компаративне увиде у моделе творбе имена на општесловенском и прасловенском нивоу. Како сâм аутор истиче, дотични речник је заправо „жељена база речнички уобличених података о свим топонимима [...] посведоченим у старосрпским и српкословенским споменицима“, коју треба конципирати тако да средишњу улогу у интерпретацији појединог имена игра опредељење творбеног типа (у оквиру неке постојеће типологије), у коју сврху је овде, на основу довољно великог старосрпског узорка, начињен прелиминарни модел творбене типологије, отворен за будуће дораде на основу новог материјала (стр. 13–15).

Наредно, четврто поглавље (на 15 страница) насловљено Развоји и промене топонима од њиховог бележења у Бањској хрисовуљи до данас (а већина их јесте очувана, у истом или измењеном лику), осим пописа непромењених имена, садржи и детаљну класификацију фонетских и морфолошких измена и преосмишљења. Ова два поглавља, треће и четврто, систематски су, одговарајућим референцама, уграђена у сваку од 651 одреднице прототипског речника. Те унутрашње референце су оно што – поред филолошких напомена и историјских коментара те, наравно, етимолошког суда и етимолошког коментара – овај речник чини не простим речником већ збирком чланака. Другим речима, готово свака његова одредница представља, зависно од сложености проблема, мању или већу именословну студију. (На ово ћу се вратити, да поткрепим ту тврдњу). У петом поглављу аутор се осврће на оно што ова топономастичка енциклопедија у малом пружа као вантопономастички допринос. Илуструје то конкретним примерима који чине: а) допринос познавању прасловенске лексике (кроз 20-ак реконструкција којих нема у два водећа прасловенска речника); б) допринос познавању старосрпске лексике (кроз најраније, директне и индиректне, потврде за око 130 речи, међу њима *бор*, *буква*, *бресѝ*, *орак*, *ѡаѡраѡи*, *храсѝ*; односно *брус*, *ѡумно*, *дѡѡе*, *куѡао*, *лађа*, *ѡруг*); затим в) допринос познавању старосрпске и прасловенске антропонимије (кроз 20-ак досад непосведочених имена) и нарочито г) допринос историјској фонологији српског језика (остварен захваљујући томе што се у Бањској хрисовуљи прецизно бележи, осим полугласа и *ѡаѡа*, још *ѡери* и палатално *р*). У последњем, шестом поглављу, сумира се оно што представља значај Бањске хрисовуље за културну и ет-

ничку историју (На то ћу се вратити једним илустративним примером). Посебну драгоценост чине регистри имена и речи, сортирани по језицима (на 70 страна), са близу 7.000 облика – где више од половине чине српски и старосрпски односно српскословенски. Чак и кад се од тог збира одузму графички дублети, граматички варијетети и суфиксални елементи, јасно је да број обрађених речи далеко премашује 651 одредницу.

Откуд толики нумерички раскорак? Отуд што готово да нема одреднице у којој није протумачен или бар поменут – по правилу са референцом на литературу – осим насловног и још неки сродан или сличан топоним, антропоним или апелатив (кога нема у Бањској хрисовуљи, нпр. под *Валач* и *Ваљево*, под *Дрим* и *Дрина*, под *Книна* још *Книн* и *Кнић*, под *Модры мџл* и *Мионица*, под *Пива* и *Тара*, под *Пећ* и *јећина*, под *Плав* и *силав*, под *Призрен* и *Озрен*, под *Чахор* и *Бихор*, под *чело* и *зачеље*, *јрочеле*, *начело*). То је разлог што овај речник далеко превазилази опсег не само Бањске хрисовуље већ и старосрпског топономастикона, претварајући се у прелиминарни, свеукупни српски топономастички речник (на махове и у етимолошки речник). Бањска хрисовуља садржи многе топониме који се срећу и на другим местима (нпр. само у Београдском атару данас постоје барем два, *Алџина* и *Шујља сџена*, чије тумачење садрже прва и последња одредница овог речника, *Алџин* и *Шујља сџџна*). Другим речима, када би се ма који други узорак српске топонимије узео у фокус, било старосрпске (нпр. из неке друге хрисовуље), било савремене (из одређене географске области), показало би се да је велики део инвентара тих топонима већ обрађен у овој књизи. Само би требало допунити податке о историјским потврдама за дотичне локације, уместо оних у Бањској.

У овој књизи тек понешто остаје неистумачено (укупно два имена означена су као „Нејасне структуре“: *Бујшоља* и *Хмога*, док је нпр. за *Мачва*, иначе дефинисано као „име нејасне структуре, подложно различитим интерпретацијама“, подробно дискутована свака од досад предлаганих интерпретација, на укупно 2 странице). Ништа у овој књизи није непромишљено, све се преиспитује, много тога открива и расветљава до детаља, додају се нова факта, откривају се и продубљују везе – пре свега словенске. Успостављају се нове изоглосе и прасловенске реконструкције (стерп. *Валач* се спаја са стчеш. *Valač*), коригује се важећа хронологија (синтагма *како се ками вџлџ* очврснула је у сложеницу *камивао* вероватно два века раније него што се досад мислило), разоткривају се паретимолошка преосмишљења (данашње *Уљаре* нема везе са *уљем*, већ је од *Улјарје* ‘пчелари’), прецизира се творба (данашња *Глухавица* је од *Глуха вџс*, другачије него *Ораховица* од *орач*) итд.

Ево како то изгледа, на најпростијем примеру једне оронимске одреднице:

РОГОЗНО п. данас планина *Роџозна* f. Најранији помен је у папском писму из 1303: *de Rogosna* (Јиречек 1879: 47 / Јиречек 1: 261, н. 155) када је

ту била католичка дијецеза, везана свакако за присуство сашких рудара и/ли дубровачких и которских трговаца. У турском попису из 1571. помиње се „заstraшујућа и опасна планина Рогозна“ (Катић Т. 2010: 255) [...] Од псл. [придева] **rogozьnъ* adj. од [именице] **rogozъ* ‘шевар, шаш’, вероватно ‘језеро обрасло рогозом’ (творбени тип § 2.3.2., АУ= асуфиксална универбизација). Такав назив има тачне паралеле широм словенског света (као *Rogóžno*, језеро у Пољској, *Роїозног*, више језера у Русији, иначе чест топоним, нпр. *Rožozná* село у Чешкој итд.). [...] С обзиром на значење основне речи, и на средњи род, име се најпре односило не на планину него на планинско језеро на њој, под Црним врхом, које се данас зове једноставно *Језеро* (Петровић П. 1984: 28). Женски род се јавља доста рано (уп. лат. *de Rogosna* из 1303, и средином XIV *Rogosna* Динић 1978: 81) и плод је преноса са првобитног денотата – језера на гора или планина“ (стр. 191). Дакле, овде имамо случај да је једна неспорна етимологија и најмања могућа разлика између старосрпског и савременог лика, садржана само у промени рода, повод за: три историјска цитата (Јиречек, Динић, Катић), и коментар на први од њих (о католичкој дијецези), један исцрпан опис из антропогеографске литературе (Петровић П.) те за изношење компаративног словенског материјала – све то да би се могао несметано извести закључак да је промена рода условљена променом денотата (у процесу универбизације).

Бројни су примери сасвим нових решења која по правилу иду у смеру онога што би се најкраће могло описати као разбијање мита о алоглотији. Ради се о битном мењању представе „о топонимији српских земаља која се обликовала у науци и широким образованим круговима пре више од сто година и добрим делом одржала до данас [...] да ово тле врви траговима предсловенског, романизованог или нероманизованог становништва које су Словени затекли и мешали се са њим након досељења на Балкан. Таква слика створена је због присуства бројних „тамних“ имена у данашњој топонимији, која се не тумаче из савременог језика или бар нису на први поглед препознатљива као словенска. [...] Овде размотрени узорак БХ намеће закључак да је истина управо супротна, а можемо рећи већ на основу досадашњих, иако непотпуних, увида, да га грађа других извора не би битније изменила. Када те тобожње предсловенске остатке сагледамо у њиховим изворнијим ликовима и у широком, свесловенском поредбеном видокругу, показује се да се у огромној већини случајева заправо ради о реликтима из раних слојева словенске топонимије на овом тлу“ (стр. 297).

Случајеви познатијих речи превише су сложени за препричавање, па ћу предочити пример који је, надам се, лакше пратити.

МИКУЉШТИЦА Данашње име села *Микушница* одраз је хидронима који је у БХ регистрован у облику *Микуљшћница*, што аутор преко универбизације **Микуљшчица* изводи од реконструкта **Микуљска рѣка*. Њему у основи он не види, као неки ранији истраживачи, нити рум. *Micul* ‘мали’ (као

ЛИ једног (!) влаха поменутог у БХ), нити рум. *Micula* ‘Никола’, што Скок предлаже уздржано, будући свестан једнакости антропонима *Микула* и *Никола*. Овде се та варијантност у одразу гр. Νικόλαος, као старог хришћанског хагионима, илуструје низом потврда где он у старосрпском долази у облику *Микула*, највише у Далмацији (још од XI века на Башчанској плочи), *Микулиндан* ‘Никољдан’ (XII–XIII век), *Микоулица* (Дубровник, XIII век), презиме *Микулић*, топоним *Микулићи* (села код Цриквенице и Цетиња), те се истиче да је хагионим у лику *Микула* био одомаћен не само код католичког живља него и код православних Срба, чак и код Руса где је *Микула* народски облик за *Николай* – отуд тамо село *Микулина* (нпр. код Смољенска), са потпуном паралелом у нашем *Микулина*, старо село са црквином код Рашке, или стрп. *Микуља* у Срему (из повеље манастира Крушедола, с краја XV века). Даље се овде пореди, само са другим суфиксом, и ороним *Микуљак* из Азбуковице, на ушћу Грачанице у Дрину, зван такође *Никуљак* (тако Љ. Павловић, СЕЗБ 46: 333, 475). Ове чињенице, као и још неки историјски подаци у прилог именовању према св. Николи (као епониму цркве), додатно су поткрепљени аргументом неодговарајуће творбе (суфикс *-ишица* не долази на лична имена), а најзад и ванлингвистичким фактором мале вероватноће именовања реке по једном номадском сточару, влаху, уместо по свецу коме је била посвећена оближња црква (стр. 144–146). Дакле, ова мала фонетска разлика недвосмислено се тумачи из домаћих средстава (на српском тлу и ширем словенском терену). То указује на њен системски карактер и неоправданост претпоставке о изолованом страном утицају.

Ова је књига намењена првенствено филолошкој струци, домаћим и страним ономастичарима, етимолозима, историчарима језика, али она пружа – није претерано рећи – праву гозбу и за истраживаче српске и словенске културне, етничке, политичке историје, етнографије, антропогеографије, историјске географије итд.

Тойонимија Бањске хрисовуље не чита се лако, не може се „савладати“ одједном, али у сваком наврату доноси ново сазнање и интелектуално задовољство; из одреднице у одредницу она успоставља хронолошку вертикалу од наше српске садашњости, преко старосрпског средњег века до општесловенског и прасловенског старог века. Ово тврдим из личног искуства вишекратног читаоца.

ЈАСМИНА ГРКОВИЋ-МЕЛДОР

ИНТЕРДИСЦИПЛИНАРНОСТ МИКЛОШИЧЕВОГ РАДА

Зборник радова посвећен Францу Миклошичу, јубиларни, објављен о двестотој годишњици његовога рођења, настао је у заједничкој жељи уред-

ника и приложника радова да се ода пошта једном од најумнијих филолога у историји славистике. Замисао да се он објави у окриљу Српске академије наука и уметности, Одељења за језик и књижевност и његовог Старословенског одбора, утемељена је на чињеници да је Миклошич од 1869. био дописни члан Српског ученог друштва, да би 1888. био изабран за правог тј. редовног члана Српске краљевске академије.

Дозволићете ми да у овом кратком излагању кажем најпре неколико речи о овом знаменитом слависти и о његовом месту у историји словенске филологије.

Миклошич је докторирао философију 1838. и затим право 1840. Био је професор философије у Грацу, потом библиотекар Дворске библиотеке у Бечу. Под утицајем Јернеја Копитара определио се за проучавање словенске филологије. Оснивач је Бечке славистичке школе, професор на славистичкој катедри Бечког универзитета, ректор Бечког универзитета. Био је и члан Бечке академије, Петроградске академије наука и почасни члан Бугарске академије наука; витез царског аустријског Леополдовога реда и царског руског реда Св. Ане; почасни члан универзитета у Петрограду, Харкову, Казању, Кијеву; носилац српског државног ордена Светога Саве првога реда.

Миклошич је оснивач упоредне граматике словенских језика. Занимање за компаративно проучавање језика показао је још 1844, када је, са тридесетак година, објавио приказ Бопове *Упоредне граматице*, која је означавала не само почетак компаративистике већ и лингвистике као самосталне научне дисциплине. Након бројних радова из области упоредне фонологије, морфологије и синтаксе словенских језика, крунисао је ова своја истраживања четвортомном *Упоредном граматицом словенских језика*. Бавио се предано лексикографским радом. Објавио је речник старословенског језика, за који је грађу сакупио десетак година. Публиковао је и етимолошки речник словенских језика. Издавао је старословенске, рускословенске и српкословенске споменике: Супрасаљски зборник, Житија светих, житија Тирила и Методија, Климентово житије, Несторову хронику, хомилије Св. Јована Златоустог, Тројанску причу, такође и средњовековну грчку дипломатску грађу, у 4 тома. Низ студија посветио је домовини старословенског језика, глагољци, доказујући њено првенство у односу на ћирилицу, словенским топонимима и антропонимима, називима месеци, хришћанској терминологији. У духу традиционалне филологије, као науке која се бави изучавањем укупног духовног живота народа, није се ограничавао питањима језика. Изучавао је крвну освету код Словена. Његову пажњу привлачила је и словенска митологија и епика. И не само словенска. Писао је о бајкама и песмама Рома у Буковини. До краја живота је остао веран романтичарским погледима, и последњи рад који је објавио за живота био је посвећен словенској епској поезији, за коју је сматрао да је равна Хомеру.

О ширини његових интересовања говори и податак да се бавио и превођењем. Са пољског је, рецимо, преводио Мицкијевича, а био је и један од три сарадника које је Британско библијско друштво ангажовало за превод Библије на словеначки.

Сматрајући да се језици не развијају само по унутарњој логици већ да њихово кретање усмеравају и језички контакти, истраживао је међуутицаје словенских и несловенских језика на Балкану: писао је о словенским елементима у румунском, новогрчком и мађарском, о словенским, мађарским и румунским елементима у турском, изучавао је румунски, албански и посебно ромски, којем је посветио низ расправа. На темељима тих студија, које су и данас незаобилазне у изучавањима језичких додира и прожимања, расла је потом балканологија.

Захваљујући Миклошичу, словенска филологија добијала је заслужено место у индоевропеистичким студијама. Када је почео да излази речник старословенског језика, врсни индоевропеиста Август Шлајхер се 1863. веома похвално изразио о њему, написавши да је овај тезаурус од непроцењивог значаја како за словенску тако и за индоевропску филологију, те да је то споменик „изузетне вредноће, непрестане марљивости и велике учености“. А у некрологу Миклошичу Матија Мурко је истакао да је он словенским језицима, од којих су многи у то доба били потискивани, дао примерено место међу аријским и тиме уздигао све Словене. Миклошич, Словенац који није пропуштао да се залаже за права свога народа у Аустријској царевини, био је изнад свега Словен. У Бечу су га звали *велики Словен*.

Ваља посебно истаћи многоструке његове доприносе српској филологији. Иако кабинетски научник, путовао је 1856. по Далмацији и Црној Гори, сабирајући старе српске повеље и писма. Резултат је било за то време грандиозно издање *Monumenta Serbica* из 1858, посвећено мецени, кнезу Михаилу Обреновићу. Овом збирком је тако већ средином XIX века дефинисан основни корпус старосрпског језика. Као што је пола века касније истакао велики филолог Ватрослав Јагић, Миклошичев ученик и наследник, реч је о непроцењивом извору не само за историју српског језика већ и за политичку и културно-правну историју српског народа. Издао је и *Душанов законик*, *Шиншајтовачки ајосџол* и *Псалтир с ѿумачењем*, писан 1346. за Бранка Младеновића. Писао је о династији Црнојевића, српској епици, номиналним сложеницама у српском језику. Учесник је Бечког договора 1850. Био је велики пријатељ Вука Караџића и члан Одбора за издавање Вукових дела, а по изричитој жељи покојнога Вука уредио је четири његове књиге. Сматра се да је управо пријатељство са Вуком побудило у њему интерес за епску поезију. Бројне су и његове везе са српским научницима. Био је, међу осталима, у преписци са Ђуром Даничићем, Стојаном Новаковићем, Пером Будманијем. Његова истраживања с дужним поштовањем праћена су у српској средини

тога доба. Довољан је само податак да је превод његовог рада о српској епизи угледао светло дана у Летопису Матице српске само годину дана после објављивања на немачком језику.

Објављивање овог јубиларног зборника имало је још један важан циљ: да на лингвистичку сцену врати незаслужено скрајнуту филологију XIX века. Наиме, традиционална филологија, чији је представник био и Миклошич, бачена је у засенак са појавом структурализма, потом и других лингвистичких школа XX века, које су се дичиле заслугама за теоријске увиде у бит језика, XIX веку притом приписујући атомизам те несагледавање целине језичког система. Но многе кључне увиде у суштину језика налазимо још код Миклошича. Навешћу само два. Један је представа о инваријантном значењу падежа, које се у контексту значењски моделује, о чему ће много касније писати Роман Јакобсон. Други, за претходни нужно везан, јесте идеја о просторном односу као полазној тачки и за најапстрактнија значења, тј. схватање по којем сва апстрактна значења, и у синтакси и у лексици, настају механизмом метафоризације на темељу конкретних, просторних, чулима доступних, тиме и когнитивно једноставнијих. Само што Миклошич, у духу своје епохе, нагласак ставља на грађу, чији обим, да додам, сваког читаоца и данас оставља без даха, а теоријске увиде, као што је овај о спацијалној основи сложенијих језичких категорија – ставља у једну реченицу, подразумевајући *Sapienti sat*. У бити исту идеју, али неретко као своје откриће, развија данас вероватно доминантно усмерење у проучавању језика – когнитивна лингвистика. А ако имамо на уму Миклошичева истраживања, која свакако треба сагледавати у оквиру замисли немачких локалиста XIX века, јасно је да ова релативно нова дисциплина представља повратак предструктуралистичкој традицији претпрошлого столећа. Нажалост, чини се да је теоријска лингвистика махом заборавила нараштаје блиставих филолога 19. века, међу којима почасно место заузима Миклошич, и остало је да их претежно читају они који се баве дијахроним проучавањима језика: индоевропеисти, палеослависти, историчари језика, етимолози. Тако се „лингвистичком амнезијом“, видљивом посебно протеклих деценија, ствара привид да у теоријском погледу све почиње од јуче. Овим зборником, у којем се, између осталог, скреће пажња и на Миклошичеве теоријске заслуге, желели смо да укажемо и на важност континуитета у науци.

Сећање на Миклошича нужно је и драгоцен увид у епоху у којој није било оштрих граница међу дисциплинама које се баве човеком, када су холистички приступ истраживању и размена мишљења научника различитих профила, чије је оличење био Беч тога времена, били *conditio sine qua non*. Миклошич је студирао, видели смо, философију и право, а тек потом се определио за словенску филологију. Али је и након тога непрестано пратио литературу из области логике, философије, психологије – ауторе попут Јохана Фридриха Хербарта, философа, филолога, психолога и педагога, и Вилхел-

ма Хејзеа, који је још тридесетих година XIX столећа у Берлину предавао, поред грчког и латинског, философију језика и општу лингвистику. Посебно треба поменути у то време утицајног философа и психолога Франца Brentana, који је имао кључну улогу у развоју философије у централној Европи почетком прошлога столећа. Међу студентима овог харизматичног професора, био је, да поменем, и Едмунд Хусерл, који је претходно докторирао математику, а Brentanova предавања је три семестра пратио и Сигмунд Фројд, и то су били једини курсеви ван поља медицинских наука које је похађао. Не само да је Миклошич читао Brentana, Brentano је читао Миклошича. Поводом Миклошичеве студије о реченицама без субјекта он је срочио похвални текст и уврстио га као додаток у једну од својих познатих књига, написавши да је овај поставио теорију ширег значаја, која је од важности не само за филологију већ и за психологију и метафизику.

На крају, верујем да разноврсност прилога у нашем зборнику достојно осликава ширину Миклошичевог научног прегалаштва. Били смо као уредници пријатно изненађени и, морам рећи, дирнути што се, у добу склоном заборављању протеклих епоха, тако велики број колега, из више земаља, одазвао позиву да учествује у обележавању Миклошичеве годишњице и приложи свој рад. Захваљујући заједничком труду, пред нама је зборник који показује да памтимо великане прошлости и њихово дело, уткано у темеље данашњих знања. Али и да поштујемо оне који су својим прегнућима уздизали српску науку и културу и тиме нас за сва времена задужили.

АЛЕКСАНДАР ЛОМА

О ЗБОРНИКУ У ЧАСТ ДВЕСТАГОДИШЊИЦЕ

Најпре да се захвалим колегиници Влајић-Поповић на труду око представљања моје књиге, о којој ја овде нећу говорити; тема мога излагања биће Миклошичев зборник, у чијем сам настанку такође имао удела, можда не ни тако малог, али, одмах то треба рећи, много мањег од Јасмине Грковић, чије име као коредатора с правом стоји на првом месту. Да није било најпре њене иницијативе, а затим њеног преданог труда, не би било ни овог зборника. Ја сам припомогао колико сам могао.

О Миклошичу већ сте чули, додаћу само мало. Антички Грци сковали су реч *πολιχιστήρ* 'многозналац'; у наше време користимо латинску новокованицу *интердисциплинарности* да означимо удруживање разних наука ради решавања заједничких проблема, али као одлику научног приступа, а не појединца. Широко поље славистике и балканистике данас је издељено на многе уже области истраживања и испомажемо се тако што за поједина пи-

тања консултујемо, непосредно или путем литературе, колеге из других специјалности, на пример етимолог палеослависту, фолклориста ономастичара, албаноолог оријенталисту итд. Миклошич је пратио научну продукцију свога времена, али је у много више случајева био сам себи консултант: Миклошич етимолог могао се ослонити на стручност Миклошича палеослависте, али и Миклошича хунгаролога, албаноолога, оријенталисте, ромолога... и све је то функционисало у разним смеровима. Колико је, у ствари, било Миклошича? То је, заправо, прво питање на које приређивачи оваквог зборника ваља да потраже одговор. Његова архитектоника морала се саобразити разуђености Миклошичевог научног профила и монументалности његовог дела. Када је, уважавајући велике и разноврсне доприносе које је Франц Миклошич пружио на пољима славистике и балканологије, а не на последњем месту његове заслуге за познавање и изучавање језичке и културне прошлости српског народа, Одељење језика и књижевности одлучило да 2013. годину када се навршило два столећа од Миклошичевог рођења, обележи издавањем зборника радова, поверивши припрему те публикације нама двома, први корак био је да се упути позив одабраном кругу стручњака добро упознатих са делом Франца Миклошича и истакнутих у научним областима којима се он бавио. Одазвало се осам колега из Србије и њих шеснаест из осам других европских земаља: Аустрије, Словеније, Чешке, Русије, Француске, Немачке, Енглеске и Албаније. На тај начин склопила се целина од укупно двадесет и шест студија на разним језицима (српски, енглески, немачки, руски, чешки), које својом тематиком у великој мери покривају круг Миклошичевих научних интересовања, за његово доба необично широк, а са гледишта данашњих уских усмерења тешко појмљив. Ти прилози дали су се распоредити у шест тематских блокова: *Палеославистиџика* (3), *Словенска еџимиологиџија и ономастиџика* (8), *Творба речи* (3), *Синџиакса* (3), *Балканологиџија, конџиџакџији међу језицима* (7), *Кулџиурна исџиџориџа* (2). Ја ћу у свом сумарном прегледу следити тај распоред прилога, али се водити и мером у којој се поједини међу њима везују за Миклошича и његово дело.

Јирген Фухсбауер са Бечког универзитета позабавио се једним од важнијих извора из којих је Миклошич црпао грађу за свој још незамењени речник црквенословенског језика, средњебугарским преводом византијског поучног пева „Диоптра“, проверавајући Миклошичеве грчке и латинске преводе на грчком оригиналу, који Миклошич није имао пред собом. Илона Јанишкова из Брна, руководилац пројекта Етимолошког речника старословенског језика, потрудила се да у светлу решења прихваћених у томе речнику размотри низ етимологија из Миклошичевог, првог „Етимолошког речника словенских језика“. Без обзира на налаз да неке од њих нису издржале пробу времена, Миклошичев допринос старословенској и уопште словенској етимологији оцењује као колосалан. Миклошичева студија из 1867.

„Словенски називи месеци“ представља полазиште рада Марте Бјелетић из Института за српски језик САНУ, у којем она даје преглед доцнијих радова посвећених називима месеци у свим или појединим словенским језицима и скреће пажњу на један недавно објављен дијалекатски извор који је посебно занимљив са гледишта тог лексичког сегмента, грађу о говору Спича, у чијем се месецослову мешају старинска словенска назвања, нека од њих реликтног карактера (*īazgerņik* за октобар), са онима латинског порекла и именима заснованим на хришћанском календару. Метка Фурлан из Љубљане усредредила се на проблем јеровог суфикса за грађење секундарних придева, који је Миклошич начео у својој студији о словенским топонимима од апелатива, а затим развио у монографији *Учење о ѿворби основа у словенским језицима*. Примери са словенског југа као *Дубā*, у *Дубōј* из Пиве са паралелама у чеш. *Dubá*, глуж. *Dubo, Duboho*, пољ. *Deby, Debege*, од прасл. **dobъ* ‘храст’ указују да је Миклошич био на добром трагу, премда се намеће опрез при тумачењу појединачних случајева. Три монографске студије којима је Миклошич ударио темеље словенској ономастици: *Творба словенских личних имена, Творба ѿйонима од анѿройонима у словенском и Словенски ѿйоними од айелайѿива* разматра Александар Лома са гледишта заступљености старосрпске топономастичке грађе у њима, чији је удео веома знатан, укупно 802 имена, која је Миклошич црпао најпре из свога издања *Monimenta Serbica*, а затим из Даничићева *Рјечника из књижевних сѿарина срѿских*; закључак гласи да и поред неких уочених непрецизности и погрешака Миклошичеве студије у свом збиру пружају прву озбиљну научну обраду старосрпске топонимије.

Миклошичева *Синѿакса*, као четврти том његове *Поредбене ѿрамаѿишке словенских језика*, изнедрила је у овом зборнику неколико прилога. Светлана Михајловна Толстој из Москве, инострани члан САНУ, анализира глаголе на **otъ*- реконструисане у најновијим свескама московског *Еѿимолошкој речника словенских језика* и донекле потврђује а однекле употпуњује њихово семантичко разврставање у три скупине које је спровео Миклошич. Слободан Павловић из Новог Сада Миклошичев синтактички приступ свим појединим падежима и њиховим различитим функцијама ставља у контекст Миклошичеве епохе али истиче у њему елементе који антиципирају потоње теорије. Мери Мекроберт са универзитета у Оксфорду ухватила се у коштац са проблемом негираног императива у старословенском језику у вези са употребом свршеног или несвршеног глаголског вида, преиспитујући и надограђујући закључке до којих је дошао Миклошич. Две Миклошичеве студије „Безлични глаголи у словенском“ и „Реченице без субјекта“ дале су основ Јасмини Грковић-Мејѿор да истакне заборављену Миклошичеву заслугу као једног од претеча савремене теоријске лингвистике, а и истовремено изложи своју убедљиву теорију развоја израза који описују

метеоролошке појаве у индоевропским језицима, засновану на веома широким типолошким увидима. Она претпоставља да је на неком раном ступњу развоја праиндоевропски био језик активно-стативног типа, у којем је облик трећег лица једине имао значење и лик глаголске именице, тј. *ipmi* је напросто значило грмљење, односно његову присутност, да би се тек са развојем транзитивности и субјекатско-објекатске реченице поставило питање имплицитног субјекта; на културноисторијском плану, то је значило прелаз са анимистичког на теистичко поимање природних појава („Зевс, Перун грми“).

Миклошичев велики допринос на пољу које се немачки зове *Lehnwortforschung*, истраживање лексичких позајмљеница, није остао без одјека у овом зборнику. Јасна Влајић-Поповић из Института за српски језик САНУ позабавила се грецизмима у два Миклошичева списа настала у размаку од готово двадесет година, *Сйране речи у словенским језицима* и *Еџи-молошки речник словенских језика*, установивши између њих осам типова разлика у захвату и појединостима обраде, при чему у појединим случајевима ранија студија даје више и боље него потоњи речник. Из исте установе потекао је прилог Снежане Петровић о Миклошичевој вишеделној студији „Турцизми у језицима источне и југоисточне Европе“ са тежиштем на српско-хрватском лексичком материјалу, који је у њима далеко најбоље заступљен. Занимљив је налаз да је при потоњем изучавању турцизама ова монографска студија мање узимана у обзир него већ помињани „Етимолошки речник словенских језика“. Илона Рајшли са Филозофског факултета у Новом Саду узела је за предмет свога прилога Миклошичеву пионирску монографију о „Словенским елементима у мађарском“ и њену рецепцију у мађарској науци, где је њен превод покренуо живу стручну и научну полемику, покаткад прожету национално-политичким тоновима. Албански слависта Ђељал Или (Xhelal Ylli) у прилогу „Франц Миклошич и албански језик“ највише се задржава на тротомном делу *Albanische Forschungen* које је Миклошичу обезбедило пионирски статус и у домену албанонологије. Миклошича као утемељитеља ромологије представила је Биљана Сикимић из Балканолошког института САНУ, компетентно упоредивши Миклошичеве налазе и претпоставке са гледањем савремене науке на проблеме као што су класификација ромских дијалеката, порекло Рома и реконструкција њихових историјских кретања, да би у другом делу свог прилога указала на допринос Стојана Новаковића Миклошичевим истраживањима ромског језика, који даје основа да се овај многозаслужни филолог, историчар и државник означи и као „пионир српске ромологије“.

Првенство језикословац, Миклошич се повремено упуштао и у друге области филологије и културне историје. Између осталог, написао је монографију *Српска еџика* која је преведена на српски 1865, само годину дана након појаве немачког оригинала. Томе делу посветила је свој прилог Марија

Клеут са Филозофског факултета у Новом Саду, показавши да оно представља прекретницу од романтичарског одушевљења српском епиком ка њеном научном изучавању. Прилог Луке Бренеселовића из Института за упоредно право у Београду има за тему излет који је Миклошич пред крај живота учинио у историју обичајног права, и то не само словенског, како стоји у наслову његове студије „Крвна освета код Словена“, будући да је, користећи компаративни метод као и у својим језичким истраживања, словенске обичаје у вези са крвном осветом и „умиром крви“ упоредио са обичајима других индоевропских народа.

Неколико прилога у овом зборнику фокусира појединачне теме којима се и Миклошич бавио. Једна таква је проблем латинског утицаја на старословенски, којој се овде вратио доајен палеославистике нашег времена, Радо-слав Вечерка из Брна. Поједине Миклошичеве етимологије преиспитују троје колега из Института руског језика Руске академије наука у Москви, Љубов Куркина, Жана Варбот и Вадим Криско, као и Клер Лефевр, професор при француском Националном институту за источне језике и цивилизације у Паризу.

Три прилога отварају даље перспективе истраживања на пољима где је Миклошич заорао прве бразде. Георг Холцер са Бечког универзитета дао је за ову прилику сажетак свога готово две деценије дугог рада на реконструкцији „Гласовних ликова прасловенских речи“, која се у његовој верзији осетно разликује од традиционалне, каква се, уз само мале измене, примењује од Миклошича наовамо, а, по Холцеру, одговарала би деветом веку, када је настала старословенска писменост, пре него ли познопрасловенском језику какав се говорио средином првог миленија хришћанске ере. „О важности издавања црквенословенских споменика из завршног периода Православне Славије“ пише Ана Кречмер са истог универзитета, залажући се за правила којих се сама држала у свом издању српкословенских *Хроника* Ђорђа Бранковића. Јелена Березович са универзитета у Јекатеринбургу показује на примеру костромске области у Русији да се од Миклошичевог времена познавање словенске лексике непрестано шири захваљујући дијалектолошким и етнолингвистичким истраживањима, која чак и у доба глобализације, поред релативно рецентних позајмљеница, износе на видело архаичне, можда још прасловенске облике и значења. У коауторском раду Александер Купердјаев и Бјерн Хансен покушавају да отворе „нове перспективе према турским елементима у језицима југоисточне Европе“ сагледавајући „савремене македонске турцизме у светлу тзв. скала позајмљивања а на електронском корпусу савремене македонске штампе. Андреј Н. Собољев из Санкт-Петербурга и Марбурга на примеру обичаја нестинара – ходача по ватри у југоисточној Тракији, предочава постојање заједничког палеобалканског супстрата у савременим балканским језицима и културама, на које је први указао такође Миклошич.

На крају, допустите да изразим наду да је овај зборник макар донекле домашио свој циљ: да предочи богатство, разноврсност, значај и актуелност дела Франца Миклошича два столећа након његовог рођења. У једном староруском споменику забележена је изрека *Перунъ есть многоъ*. Њој у литавском језику одговара *Perkūņi yra daug* ‘Перкунова је много’ — стари Словени Балти су свога врховног бога-громовника замишљали у много разних ликовва. И Миклошича је, како рекох, било много, а опет је он један дуго стајао на врху славистичког пантеона. Једним проблемом се као уредници књиге нисмо морали бавити: идејним решењем корица. Њихов аниконични изглед по аутоматизму је преузет из традиције *Посебних издања*. Да смо бирали коју илустрацију на њих да ставимо, поред оне познате Миклошичеве фотографије или његове бисте у холу Аустријске академије наука, у обзир би, по моме мишљењу, дошао и најпознатији материјални остатак словенског панганства, Збручки идол, данас у Археолошком музеју у Кракову, са рељефима четири божанства на своје четири стране, који тумаче као приказ многоликог Перуна.